

EDUCAR EN TEMPS D'INCERTESA

FRANCESC TORRALBA

1. Introducció

Em proposo, en aquesta presentació, articular un doble discurs: descriptiu i desiratiu. No tinc com a intenció elaborar un diagnòstic de les mancances i de les forteses de l'educació, tampoc no pretenc dibuixar un mapa de les tipologies de pràctiques educatives que es donen al nostre país.

Un exercici d'aquesta naturalesa exigeix un treball empíric, una mostra significativa i una rigorosa anàlisi posterior. Més aviat pretenc dibuixar les tendències més generals i, a la vegada, apuntar cap allò que fora desitjable per enfortir la societat oberta. Empro l'expressió *societat oberta* (*open society*) en el sentit que li dona el filòsof Karl Popper, com un àmbit de reconeixement de drets i de llibertats (llibertat de pensament, d'expressió, de creences, d'associació, de moviments i d'estat civil), com el marc idoni per viure i desenvolupar la pròpia vida.

Entenc que, massa sovint, els qui ens dediquem a l'ofici de pensar ens limitem a fer un discurs descriptiu, perquè no tenim la gosadia de proposar allò que caldria que hi hagués per assolir l'objectiu d'una democràcia socialment madura i èticament responsable. De vegades també ens manca capacitat d'autocrítica i fixem l'atenció en col·lectius aliens per imputar-los tota la responsabilitat dels nostres mals.

També és necessari articular una autocrítica de l'exercici de l'educació. Els ciutadans no som subjectes passius, ni neutres, ni aliens a allò que passa o ha passat. En tenim certa responsabilitat i tenim poder i capacitat de modificar certes lògiques i tendències. La capacitat crítica i la responsabilitat en l'exercici de les nostres facultats són elements decisius per poder frenar determinats processos i per deslegitimar certs comportaments.

La reiterada i cansada crítica de l'exercici professional de la política és necessària, però ha d'anar acompanyada, igualment, de la crítica d'altres col·lectius que, probablement, amb la seva passivitat, han legitimitat la situació extraordinàriament crítica en la qual ens trobem.

La teoria del boc expiatori mai no m'ha semblat adequada per descriure els mals que patim. Identifica tota l'arrel del mal en un col·lectiu, els polítics professionals o bé en el sector financer. Em sembla un exercici de demagògia i de simplificació que no pot superar una mínima anàlisi de fons. Hi ha coresponsables, graus i nivells d'implicació diferents que expliquen la situació de desencís i de malestar que hi ha. És necessari identificar les complicitats, els silencis, la deixadesa i, molt sovint, la indiferència i la passivitat enfront de certs comportaments. Aquest silenci poruc esdevé, molt sovint, còmplice de la situació.

Parteixo de la tesi que la crisi que vivim és estructural i que afecta totes les esferes i dimensions de la vida pública, encara que sovint ens volem convèncer a nosaltres mateixos de què només unes àrees estan corrompudes i altres són genuïnament pures.

Nego la tesi major. No hi ha àrees socials moralment pures; com tampoc no em sembla correcta la desqualificació general de l'activitat política, econòmica o bancària. En els temps que vivim es fa més necessari que mai el treball del matís, la capacitat de filar prim i de discernir, per tal de poder fer judicis afinats del que ha passat, d'on som i dels responsables dels mals que patim. L'acarnissament contra una part del problema no resol el problema.

Em proposo, doncs, identificar algunes tendències col·lectives, però també les transicions que cal fer, els camins que cal emprendre per enfortir el tipus de societat en el qual ens trobem.

Les societats obertes són fràgils i estan exposades a tot tipus d'enemics: exògens i endògens. Identificar-los és cabdal, però també ho és assumir responsabilitats tant a nivell personal com col·lectiu, tant en el pla de la vida política com en el de la societat civil per realitzar el salt qualitatiu que han de fer les democràcies a fi de madurar cap a nivells de més legitimitat, de més participació i transparència.

2. Atenció al que està naixent

Em proposo transcendir la mirada apocalíptica que condueix a la paràlisi. La mirada mai no és neutra. Té conseqüències socials i polítiques. Estem acostumats a veure un paisatge en runes, però no som capaços de veure els brots verds que estan naixent, allò de bo, de ver i de positiu que està emergint entre les runes, aquelles tendències constructives que poden esdevenir línies de fons en el futur.

Els diagnòstics apocalíptics ens condueixen al desencís, al desencant, a la impotència, a aquella sensació col·lectiva de què no hi ha res a fer. Sense amagar la foscor de l'hora present, la crisi social, econòmica, cultural, educativa, religiosa i institucional que estem patint, és necessari, tanmateix, identificar allò que està emergint de bo, per tenir el valor de cuidar-ho i d'estimular-ho.

L'emergència del valor de la transparència és una excel·lent notícia. El fet que els ciutadans reclamin transparència a les institucions públiques, als governs, a les empreses i a les organitzacions no governamentals és un brot verd que pot conduir-nos a una millor situació, especialment si es neguen a acceptar males pràctiques i tenen la capacitat de censurar els qui les exerceixen. La voluntat de transparència fa més difícil el qui opera amb les pràctiques, perquè té més dificultat per ocultar-les als ulls del món i persistir en elles.

En aquest treball em proposo també transcendir la hipocresia ciutadana. El ciutadà exigeix als responsables polítics, socials, econòmics i religiosos el que no s'exigeix a si mateix. Exigeix

que els polítics siguin participatius i propers, però molt sovint el ciutadà no és ni participatiu, ni dialogant. Els exigeix que siguin honestos, transparents i exemplars, però, molt sovint, el ciutadà no s'exigeix en la seva vida familiar, social i professional el mateix nivell d'honestedat, de transparència i d'exemplaritat.

Cal combatre, a fons, totes les formes de corrupció, no solament en l'esfera política, econòmica i empresarial, també en l'esfera quotidiana dels ciutadans. Necessitem una ètica pública assumida col·lectivament, un nou mode de comprendre l'espai públic i els deures de la ciutadania. El ciutadà té drets i ha d'exigir l'estricta compliment d'aquests drets per part de les administracions públiques i dels governs, especialment en contextos de reducció de la inversió pública, però el ciutadà també és dipositari d'uns deures, d'unes obligacions que no sempre està disposat a acceptar i, molt menys, a complir.

Al meu entendre, cal transitar cap a una cultura de l'autoexigència moral, subratllar la consciència dels deures i la correlació que existeix entre els drets i els deures per fer possible la convivència pacífica i el bon funcionament de l'estat social. Patim una atrofia de deures i una hipertròfia de drets. Reconèixer drets és políticament rendible, però exigir deures és molt incòmode, perquè a ningú no li agrada que li recordin les obligacions que té i que, molt sovint, no compleix.

A més a més, és també incòmode per l'emissor, perquè fàcilment és objecte d'una fiscalització i d'una auditoria ètica i no hi ha cap emissor que sigui perfecte. Som nosaltres mateixos, els ciutadans, els qui ens hem d'exigir deures per fer possible la transició cap a una situació radicalment diferent, oberta a un futur esperonador pels nostres fills.

La generació de confiança és la gran assignatura pendent. Sense confiança, no hi ha vida social, no hi ha vida econòmica, no hi ha complicitat entre la societat civil i la política professional. La desconfiança condueix a la societat de la vigilància, a la por, al control, a la burocratització de les organitzacions i a l'aïllament.

Observo una greu fractura de la confiança, una terrible crisi de credibilitat de les institucions públiques, dels partits polítics tradicionals, de les organitzacions financeres, també de les administracions de justícia i de les institucions religioses. Aquesta desfeta de la confiança no es recupera fàcilment: cal fer net, depurar les responsabilitats per la via judicial, actuar èticament, responsablement, rendir comptes i, sobretot, trencar les endogàmies, els cercles blindats, la por a la participació.

El meu objectiu, doncs, és dibuixar un arquetip ideal, el del ciutadà axiològicament responsable, que assumeix els valors bàsics de les societats obertes i que els expressa en la seva activitat personal, professional i social, que adopta una estil de vida coherent amb aquest sistema de valors i que exigeix aquesta coherència a les institucions públiques, a les empreses amb les que interactua, també en el seu àmbit estrictament privat. Estic convençut que

l'educació en el lleure pot ser un instrument molt útil i eficient per transmetre els valors nobles que necessitem.

La clau de la regeneració està en aquesta ciutadania axiològicament responsable, que practica la tolerància zero amb qualsevol forma de corrupció, que s'exigeix a si mateixa honestedat i que mira atentament el que consumeix, les seves complicitats i relacions.

3. Allò que fóra bo. Una altra ciutadania és possible

Parteixo d'un supòsit: Una altra ciutadania és possible i, a més a més, necessària. Només una ciutadania activa, conscient, responsable, compromesa i adulta pot fer possible el canvi, la regeneració de les institucions i de les organitzacions que tan urgentment necessitem.

La regeneració no depèn únicament de les lleis, ni tampoc d'enfortir o endurir el codi penal. Depèn d'una nova consciència ciutadana, atenta a la realitat i a la fragilitat de les institucions que no vol llençar per la borda l'herència i el treball de les generacions que ens han precedit i les llibertats conquerides a cops de patiment. Al capdavall, les institucions estan integrades per ciutadans i depenen, en essència, del mode d'actuar, de consumir i de produir d'aquests ciutadans.

L'exercici de la ciutadania s'ha anat modificant al llarg de la història i també la mateixa concepció del bon ciutadà. De la mateixa manera que certs col·lectius i segments de la població estan articulant nous models d'acció i noves formes de practicar la seva professió, també cal repensar què ens exigim com a ciutadans, quin poder real tenim, quines realitats podem transformar amb la nostra acció, amb la nostra paraula, amb la producció que elaborem i el consum que exercim.

La ciutadania és el gruix de la societat. Cal tendir vers una ciutadania incloent i universal, que reconegui a tots els éssers humans els mateixos drets i els mateixos deures i que s'organitzi pacíficament per millorar la societat, les estructures polítiques, econòmiques i religioses.

3. 1. De l'esperit crític a la consciència crítica i autocrítica

Una primera i necessària transició que cal desenvolupar és el pas de l'esperit crític a la consciència crítica i autocrítica. L'educació ha de potenciar el valor de la crítica.

La crítica és un valor essencialment modern i té un fonament racional i es fonamenta en el coneixement de la cosa. L'esperit crític és emocionalment tòxic i no s'articula racionalment. És la desqualificació per la desqualificació sense coneixement de causa, sense exploració dels processos, una forma de fer que no baixa al terreny dels fets i es mou en l'àmbit del tòpic i de la superficialitat.

L'esperit criticaire no condueix enlloc. És propi d'una ciutadania passiva, que no es compromet i que es limita a identificar els errors i les fallades dels qui assumeixen compromisos polítics, socials i educatius, ja sigui en les institucions públiques o bé en els òrgans de govern.

Cal una ciutadania capaç d'articular judicis crítics fonamentals i això suposa disposar d'unes fonts d'informació veraces, imparcials i fidedignes. A la vegada, cal transitar cap una ciutadania autocrítica, no solament capaç de forjar crítiques vers els representants dels poders polítics, socials, econòmics, educatius i religiosos, sinó també de criticar la pròpia deixadesa, passivitat i males pràctiques.

3. 2. De l'actitud victimista a l'actitud confiada

La segona transició exigeix superar l'actitud victimista i transitar cap a una ciutadania capaç de tenir confiança respecte de si mateixa, del seu poder i de la seva força per canviar la situació de fet i avançar progressivament cap a una societat més justa, més fraterna i més lliure.

El desencís devora la ciutadania. També la fatiga moral fa estralls al bell mig del cos social. Massa sovint, es produeix una caiguda en el sentiment d'impotència que condueix a la paràlisi social.

El compromís, en les seves diferents formes, polítiques, socials, econòmiques i culturals, pressuposa, sempre, una actitud de confiança, fins i tot d'esperança, que parteixi del supòsit que les coses poden canviar, que la realitat no és estàtica, ni està fatalment condemnada a ser com és. L'actitud victimista (el no hi ha res a fer) condueix a la reproducció mimètica del mateix i al ploricó estèril que no fa canviar res.

Els analistes de la cultura defineixen el ciutadà com un ésser cansat i desencisat, fins i tot, post-utòpic, que ha deixat de somiar, que cerca fer realitat el seu petit somni, assolir el seu petit confort, la petita felicitat del dia i de la nit. El tancament en el propi jo és una greu debilitat de la ciutadania, perquè solament és possible progressar en tots els terrenys mitjançant la cooperació creativa, el treball en xarxa, l'activisme, ja sigui en la seva forma clàssica o a través de les noves modalitats digitals.

El compromís és lliure, però l'exercici de la nova ciutadania exigeix el compromís. Cada ciutadà ha de discernir com i de quina manera ha de desenvolupar el seu compromís amb la comunitat, però el compromís és una exigència, un deure que la situació actual requereix.

Cal recuperar l'actitud confiada. La confiança és un valor bàsic en la vida social, no solament per emprendre qualsevol projecte, sinó per fer les activitats quotidianes. És un acte de fe. Consisteix a creure en un mateix, en els altres, en les institucions, en el futur, en les possibilitats de reeixir. La confiança no és una fe cega ni un moviment irracional. És un acte intel·ligent i raonable que es basa en arguments i en l'experiència. Ens fiem de les persones

que treballen bé, que compleixen la seva paraula, que ens donen mostres de la seva competència.

Crear un clima de confiança és bàsic per a emprendre un projecte. Quan la confiança és feble, el projecte arriba a ser força ineficient, perquè tots comencen a sospitar de tots, de les seves intencions i pràctiques. En un clima de desconfiança augmenten els malentesos i es gasta temps, energia i esforços en activitats de protecció i de justificació de les accions davant dels altres. La desconfiança té com a resultat un decreixement en el flux d'informació i disminueix l'eficiència dels processos de presa de decisions.

La manca de confiança condueix les persones a estar espantades i a viure insegurament en el marc laboral, mentre que la confiança permet anticipar al futur, fa possible afrontar allò que és incert i reduir el camp de les possibilitats. Això minimitza la incertesa en el comportament de les altres persones. La confiança simplifica el món, la vida quotidiana, familiar i laboral, redueix el camp de complexitat del que és desconegut.

Hi ha una relació inversament proporcional entre normes i confiança. A més confiança, menys normes; mentre que si manca la confiança, augmenten les normes, les regles i els protocols. Un projecte cal que sigui dissenyat per permetre el creixement de les persones.

Els grans especialistes en psicologia i en ètica de les organitzacions conclouen que la confiança influeix fortament en la cooperació i en els acords, especialment en un temps com el nostre, caracteritzat pel canvi i per la incertesa. On hi ha un ambient en el qual no es confia en l'altre, qualsevol activitat que requereixi de la cooperació serà més difícil.

Els estudiosos de l'ètica de les organitzacions han estudiat a fons com es genera i es manté la confiança. Entre els diversos factors hi ha la benvolença, la integritat, la competència, la transparència i concordança de valors.

Per millorar la confiança, cal que les operacions siguin transparents. Ens fiem de les persones transparents, que diuen el que pensen i no s'amaguen les opinions per difícils que siguin d'expressar.

La integritat és determinant per generar confiança. Les parts que actuen, col·laboradors i destinataris, han de tenir la sensació de què aquell projecte empreneur es preocupa pel seu benestar.

També és digna de confiança una persona que és capaç de reconèixer els seus errors i rectificar quan calgui. Per generar confiança, cal mostrar constantment la competència en allò que s'està fent. Ningú no es fia dels incompetents, però no tothom exigeix el mateix tipus de destresa. Els col·laboradors cerquen competència en la gestió, mentre que els destinataris busquen la competència tècnica i científica. La competència no és la competitivitat, perquè el principal objectiu d'una persona competent no és lluitar contra els altres, sinó ser el més

excel·lent possible, fer les coses el millor que pugui. Una persona compromesa amb la qualitat i l'excel·lència genera confiança en el seu entorn.

3.3. De l'espectador passiu al ciutadà actiu

Hi ha una ciutadania que es compromet i s'implica en tota mena de causes nobles per millorar la qualitat de vida dels seus coetanis, l'entorn natural o el bé cívic de la comunitat. Amb tot, abunda el ciutadà espectador passiu que es limita a produir, a consumir, a entretenir-se en els pocs espais de temps lliures que té i, sobretot, a criticar els qui es comprometen per millorar la qualitat de vida dels membres de la comunitat. A través de l'educació en el lleure és possible potenciar el sentit de compromís i d'implicació en les institucions.

La por de fracassar, la peresa moral o la desídia són les causes d'aquesta passivitat que ens anul·la com a societat civil. La ciutadania activa és la que aporta el propi talent, els propis dons i temps personal per millorar algun aspecte de la vida pública, alguna dimensió del conjunt de la societat.

Cal estar atent a les noves formes d'activisme digital i als efectes que té aquest activisme per a la vida política, empresarial i social en general. Aquest nou activisme té una dimensió global, com és propi de les xarxes socials, i té unes efectes que transcendeixen els marcs nacionals, la qual cosa fa possible sumar complicitats d'altres territoris i vèncer les endogàmies.

Ben emprades, les noves tecnologies de la informació i de la comunicació són instruments molt poderosos perquè la ciutadania crítica i activa faci arribar les seves reivindicacions al conjunt del món i pressioni els poders polítics, financers i socials a fi de transformar determinades lògiques i actituds.

3.4. De l'hiperconsumisme massiu al consum conscient i responsable

El consum conscient és una tendència emergent, un petit brot verd que va creixent i que, tal vegada, en els propers anys o decennis esdevingui un valor majoritari. No ho sabem. És difícil fer prospectives en el camp dels valors. A hores d'ara aquest valor irromp en un context caracteritzat per l'hiperconsumisme de masses, pel consum indiscriminat, emocional i irreflexiu que solament té com a topall el poder adquisitiu.

El nou perfil del consumidor conscient, però, dóna motius per l'esperança. Estem parlant d'un consumidor que és conscient dels seus drets, però també del seu poder. El consum conscient es tradueix en un exercici que explora l'origen del producte, com s'ha realitzat, qui l'ha fet i per a què s'ha fet. És conscient el qui reflexiona abans de consumir i vol conèixer la màxima informació sobre el producte que compra.

El consum conscient solament és possible si hi ha transparència pel que fa als processos de producció, de transport i de distribució. Si el ciutadà desconeix aquesta informació i no pot traçar la història del producte, la seva gènesi i resultat, no pot, en cap cas, exercir conscientment el consum, perquè ignora aquesta informació.

És evident que la pròpia empresa té interès en vendre i, per tant, pot amagar aspectes obscurs de la traçabilitat, anelles fosques en la seqüència de producció, de transport i de distribució. És jutge i part. El consumidor conscient, que vol dir, despert, es pregunta si en l'elaboració del producte s'han respectat els drets dels treballadors, dels nens i dels grups vulnerables; si s'ha contaminat o no, si el transport ha estat sostenible, si s'ha elaborat amb matèries primeres del propi territori o s'han dut de molt lluny.

En aquest debat és decisiva la feina de les administracions públiques, perquè tenen la responsabilitat de garantir que es compleixin els mínims requisits ètics perquè el producte de consum sigui sostenible humanament i ecològicament responsable. No pot acceptar-se, de cap manera, que productes que incompleixen els requisits ètics mínims puguin vendre's impunement a tot el món. Cal identificar territoris i marcs que posin límits i dibuixin línies vermelles. Les administracions, a més a més, poden premiar fiscalment les empreses que fan els deures i elaboren productes de consum socialment ecològics i humanament responsables, i, a la vegada, poden gravar fiscalment les que elaboren productes de consum que perjudiquen la salut dels ciutadans, l'equilibri social i ecològic d'un territori.

En un món globalitzat necessitem una ètica global de la producció i del consum. El consumidor conscient sap que té poder, que la seva força rau en triar bé i en censurar el producte irresponsable i premiar el producte responsable. El nou consumidor conscient s'informa, contrasta, compara, cerca per la xarxa i s'aconsella abans de comprar. Finalment, executa l'acte.

A mesura que el consumidor conscient creixi numèricament, també es veurà obligat a créixer el productor conscient, perquè entendre que si persisteix en les seves males pràctiques, perdrà mercat. Aquest argument serà decisiu per propiciar el canvi que necessitem.

3. 5. De la solidaritat emotiva i teledirigida a la solidaritat com a opció de vida

La paraula *solidaritat* és molt rica en significats, encara que, molt sovint, només captem la idea més superficial. Va lligada a conceptes com cooperació, ajuda mútua i vinculació sòlida amb els altres. No és l'ajuda puntual, ni la caritat mal entesa. És una experiència d'unitat, és el sentiment d'estar unit als altres per un vincle invisible.

El ciutadà axiològicament responsable està atent a les necessitats de la societat i hi respon efectivament.

La solidaritat no és l'amor en sentit estricte. Tampoc no és l'amistat. En la primera forma de relació, la passió és essencial. En la segona, cal la pràctica de la confiança i de la mútua benvolença. Tampoc no és la simpatia, perquè la simpatia és una espècie d'afinitat anímica, un sentir-se agradablement proper a l'altre, sense haver-ho buscat, sense esperar-ho; és com estar unit a l'altre per la seva manera de ser, pel seu caràcter.

La solidaritat exigeix passió, voluntat, raó i imaginació, però aquesta passió que exigeix no és la de l'amant que es centra en una sola persona i per a la qual estaria disposat a donar-ho tot, a deixar-se matar si convingués. La passió que nodreix i alimenta l'impuls solidari no té un referent concret, no es projecta cap a un tu de carn i ossos, prèviament definit. Es bolca cap als altres i no té preferències, ni fa discriminacions de cap ordre. També rep el nom d'altruisme, perquè el seu centre de gravetat és l'altre, però no un altre concret, sinó qualsevol altre que necessita ajuda. La solidaritat, doncs, es concreta en un projecte, en una iniciativa, que directament i indirectament farà bé a un col·lectiu de persones.

La solidaritat o ajuda mútua no és una anomalia que trenca les rígides exigències de la lluita per la vida, sinó un fet científicament comprovat com a factor d'evolució, paral·lel i contrari, a la lluita per la supervivència. Val la pena considerar-lo i no oblidar-lo, ja que aquesta és una lliçó molt poderosa per a la vida humana.

Sols, no ens sortim. Necessitem cooperar, establir ponts i nexes. Això val tant per a la petita estructura familiar com per les grans organitzacions que cerquen un lloc en el mercat. Si els membres que hi participen no col·laboren entre si, no podran vèncer la competència. Hauran de fer pinya i buscar solucions compartides. La recerca insolidària i aïllada de l'èxit personal farà brillar momentàniament algú, però, a la fi, si la tendència es multiplica, s'enfonsarà l'organització.

El ciutadà solidari no fa distincions, mentre que la simpatia clarament separa en virtut dels caràcters. No tots ens cauen igualment simpàtics, però hem de ser solidaris amb tots. La solidaritat no és un sentiment que es nodreix de l'afinitat de caràcters, de la complicitat de les ànimes. És una emoció que la transcendeix, que va més enllà de l'amistat, la simpatia, l'antipatia o l'empatia.

La solidaritat és un sentiment més ampli, més indefinit, una mena d'instint. Quan omplo una galleda d'aigua per apagar l'incendi en la casa del veí, em mou la solidaritat humana, la voluntat d'ajudar que està en la base del meu ésser. No és l'amor, ni tampoc la simpatia el que indueix el ramat de cavalls a formar un cercle per tal de defensar-se de l'agressió dels llops; de cap manera és l'amor el que fa que els llops es reuneixin en manades per caçar.

En tots aquests casos, el que uneix és un sentiment incomparablement més ampli que l'amor o la simpatia personal. S'ha creat sobre la consciència, encara que sigui instintiva, de la solidaritat i de la recíproca dependència que hi ha entre tots nosaltres. S'ha creat sobre el

reconeixement inconscient de la força que té, en la pràctica, l'estreta dependència entre la felicitat de cada individu i la felicitat de tots, sobre els sentiments de justícia i d'equitat.

La felicitat individual no va sola, ni pot garantir-se al marge de la felicitat dels altres. Només si coopero en la recerca de la felicitat de tots, podré garantir una certa felicitat personal. L'individualisme, portat a les seves darreres conseqüències, és destructiu per al gènere humà.

3. 6. D'una ciutadania fatigada i indignada a una ciutadania entusiasta

“El perill més gran d'Europa és la fatiga”. La frase és d'Edmund Husserl. La va formular en la coneguda conferència que va dictar a Viena el mes de maig de 1935. Solament feia dos anys que Adolf Hitler havia arribat a la cancelleria d'Alemanya democràticament i encara en quedaven quatre perquè esclatés la Segona Guerra Mundial.

Sobre el cansament s'ha escrit abundantment. Handke, en l'*Assaig sobre el cansament* i, darrerament Byung-Chul Han, en *La societat del cansament*, en fan aproximacions fenomenològiques summament interessants. La fatiga és fruit de la vulnerabilitat humana, de la constitutiva fragilitat de l'ésser humà, dels seus somnis, esperances i horitzons. La fatiga és, doncs, una possibilitat humana que irromp quan, després de picar molta pedra, no s'assoleix l'horitzó conquerit.

L'època post-utòpica que ens ha tocat viure està marcada pel cansament, per una desil·lusió col·lectiva i, fins i tot, per una sensació d'impotència que justifica la paràlisi, l'emmandriment i la indiferència enfront dels discursos alternatius. Els representants polítics ja no saben què fer per combatre la fatiga que experimenten els ciutadans. És una fatiga crònica. No serveixen els discursos, tampoc les promeses, menys encara les fórmules miraculoses.

El ciutadà està cansat de promeses incomplertes, de burocràcia sofisticada, de tota mena de corrupcions, tripijocs i retallades dels drets socials. Hi ha molt cansament i aquest cansament encara creix més quan el ciutadà sent com la demagògia, la retòrica buida i el perfil discursiu de baix to i de baix nivell col·lapsa els mitjans de comunicació.

I, no obstant això, cal combatre la fatiga, perquè, com diu el pare de la fenomenologia, és el més gran perill. Quan les forces democràtiques es cansen, els enemics de les societats obertes ocupen l'espai públic. L'extrema dreta, amb la seva retòrica messiànica i escatològica, cimentada en l'heurística de la por, com diria Hans Jonas, guanya terreny i això és, justament, el que no ens podem permetre.

La lluita contra la fatiga exigeix un doble treball: l'exercici del record, de la raó anamnètica, però també un altre treball, l'esperança en les conquestes futures. Cal confiar en el nostre potencial per bastir una Europa diferent, una Europa de les persones i dels pobles, socialment i culturalment potent, fraterna i, a la vegada, equitativa. Les conquestes socials del passat

solament s'han fet realitat perquè els qui ens han precedit en el temps no van deixar-se vèncer per la fatiga, la desídia, el cansament i el tedi. Van lluitar. I van lluitar junts, sense cainisme, amb esperit de col·laboració.

La preocupant abstenció i el creixement de l'extrema dreta no ens poden deixar indiferents. Hi ha molt en joc. Hi ha en joc el present, però, sobretot, el futur d'aquest espai social, cultural, polític i econòmic que és Europa. No volem que aquest espai es converteixi en un gran geriàtric, irrellevant en el món. Tampoc no volem que sigui un pur intercanvi de favors econòmics. Volem que sigui un lloc per viure-hi dignament i per veure com hi creixen els nostres fills i néts dignament.

3.7. Una ciutadania oberta que transcendeix els seus prejudicis

Una de les tasques més urgents i més necessàries que cal desplegar des de les institucions educatives formals i informals per assolir aquesta ciutadania axiològicament responsable és la desconstrucció de prejudicis.

Quedo astorat en veure el feix de prejudicis que arrossegueu molts estudiants universitaris, estudiants que han seguit endreçadament la seqüència del sistema educatiu i que, no obstant això, són servils a molts prejudicis. Molts d'ells són autèntics dipòsits de tòpics i estereotips que, sense ser-ne conscients, han absorbit de l'entorn i que determinen les seves mirades sobre la realitat.

Un prejudici, com el nom indica, és un judici fet anticipadament, sense coneixement de causa, sense contrastació empírica. Es podria concebre com una cortina que no permet veure les coses tal com són en si mateixes, sinó a través d'un filtre que condiciona enormement la percepció de la realitat. És, doncs, un mal judici, perquè no parteix d'allò que és la realitat, del que és l'objecte en si mateix, sinó que es basa en opinions, en versions que s'han adquirit d'oïdes, sense una valoració empíricament contrastada.

Les institucions educatives, la família, l'escola i els àmbits d'educació no formal han de ser poderosos mecanismes d'alliberament de prejudicis, de tòpics, de creences infundades i de supersticions, però no sempre és així. Sovint es converteixen en vertaderes fàbriques de prejudicis i els agents educatius els transmeten inconscientment, intoxicant les generacions més joves de precomprensions que configuren la seva manera de veure la realitat i d'ésser en el món. Això els predisposa negativament envers alguns grups socials, ètnies o tradicions espirituals i religioses.

Cal, doncs, examinar a fons el transmissor, cal que l'agent educatiu explori el riu de prejudicis que circula per la seva ment i que verifiqui la solidesa, la versemblança i la legitimitat que tenen. Aquesta tasca és bàsica per construir una pacífica convivència en les nostres ciutats plurals i constitutivament diverses.

Els prejudicis no són neutres, ni innocents. Tampoc no podem ser ingenus respecte el que ens envolta i hem d'examinar i denunciar els prejudicis inherents a moltes pràctiques publicitàries i també en molts mitjans de comunicació social. Acceptar la realitat tal com és, és molt més àrid que afrontar-la des d'un esquema preestablert de prejudicis. Quan s'està atén a allò que és, la realitat sorprèn, inquieta, descol·loca, desfà les nostres etiquetes i això ens incomoda.

En aquest debat la discussió de fons és antropològica. ¿Som capaços de prendre consciència dels prejudicis que actuen inconscientment en la nostra mirada? ¿Tenim capacitat per identificar-los i alliberar-nos-en? Aquesta tasca d'examinar pot ser entrenada i ensenyada a les institucions educatives. És, justament, aquesta funció crítica la que pot salvar els adolescents i els joves, la que els pot ajudar a alliberar-se dels prejudicis que van rebent de la família, de les escoles, de la publicitat i dels mitjans de comunicació social.

El nexa social, la cohesió entre grups de naturalesa diferent, entre opcions religioses i morals distintes depèn, en gran part, de les actituds dels ciutadans. Només si som capaços de forjar ciutadans conscients dels seus prejudicis, podran prendre'n distància i escoltar l'altre abans de judicar-lo, seran aptes per deixar que la realitat es manifesti tal com és, abans d'enquadrar-la dins d'un esquema mental apriorístic. Ens hi juguem molt en aquesta tasca. Ni més ni menys que la pau social.

3. 8. Vers una ciutadania que aposta decididament per la pau

La tolerància té límits. Quan es tolera tot, s'esdevé la barbàrie. La qüestió clau i, a la vegada, més complexa, és identificar les fronteres, discernir quins són aquests límits. Les societats obertes són àmbits vulnerables i fràgils que han de saber preservar i defensar si cal, amb vehemència, els seus drets civils i el conjunt de valors ètics que les sostenen. En aquest punt, no s'hi val a badar, tampoc no s'hi val banalitzar.

El que fa gran èticament una societat oberta és el respecte i la cura que té envers les seves minories. Quan només es poden expressar lliurement les majories i les minories són sistemàticament silenciades, som davant d'una societat immadura i poruga. Les minories, siguin del signe que siguin, tenen dret a poder expressar allò que són, a educar segons les seves conviccions, a manifestar públicament les seves conviccions religioses o no religioses.

En qualsevol cas, la tolerància és la gran conquesta teòrica de la Modernitat. Des de John Locke fins a Bertrand Russell, és el gran signe de l'esperit liberal i del model de societat de què ens hem dotat a Europa. Davant d'atacs fonamentalistes, cal plantejar-se, seriosament, si estan emergint comunitats tancades dins de les societats obertes amb prou capacitat per desestabilitzar-les i posar-les en crisi. Cal que ens preguntem com emergeixen aquests grupuscles cancerígens que generen metàstasi social i fracturen la difícil convivència en

entorns plurals des del punt de vista social, religiós i ètnic. Hi ha molt en joc. Hi ha en joc el nostre present, però també el futur dels nostres fills i néts.

Cal una ciutadania que sigui intolerant amb tota forma de violència; des de la violència verbal fins a la violència sagnant que lamina vides humanes innocents. La tolerància zero és un deure, una exigència i no solament un dret. Cal, a la vegada, potenciar mecanismes de prevenció, formes per desarticlar aquests tumors malignes de la societat que l'amenacen mortalment.

No n'hi ha prou amb ampliar i eixamplar les mesures de seguretat; cal potenciar una educació moral basada en el respecte a la diversitat i a la integritat de tot ésser humà i grup minoritari.

3. 9. Una ciutadania que transcendeix els ressentiments i cerca la reconciliació

La superació dels ressentiments absurds és la condició de possibilitat per conviure pacíficament, perquè els ressentiments emmetzinen l'ànima i obren fissures entre les persones i els pobles. Massa sovint, els ressentiments fan impossible el diàleg entre religions.

Allí on hi ha ressentiment, la vida esdevé feixuga i pesada i el món esdevé una gran càrrega. És pesat experimentar ressentiment, perquè no solament és una emoció negativa que afecta individualment, sinó que també afecta el nivell de les relacions socials. És indesitjable romandre al costat d'algú carregat de ressentiments, perquè traspua aquest mal ànim més enllà dels límits de la seva pell i ho tenyeix tot de gris.

Qui s'allibera dels ressentiments, se sent mentalment i emocionalment més àgil, deixa que el riu de pensaments i d'emocions flueixi lliurement i la ment deixa de fixar-se obsessivament en un nucli del passat. És més lliure, viu amb més agilitat. Alliberar-se dels ressentiments és com treure's un pes de sobre, gairebé és un nou naixement.

Els ressentiments, però, no són una fatalitat, ni una força major que subjuguí l'ésser humà. Tenim capacitat, gràcies a la voluntat i a la raó, de plantar-hi cara, de sobreposar-nos-hi i alliberar-nos d'ells, d'analitzar la seva inconsistència i les seves conseqüències i, moguts per la força de voluntat, extirpar-los de la consciència.

Cal, però, energia vital. La feblesa de voluntat o la deixadesa és un greu obstacle per superar-los. Cal tremp. No és una feina senzilla, aquesta, però val la pena esmerçar-s'hi, perquè hi ha en joc, ni més ni menys, que la tranquil·litat de l'ànima (*tranquillitas animae*), un noble i vell ideal estoic. És gratificant viure amb persones reconciliades, que han guarit les seves pròpies ferides i s'han desfet d'aquesta toxina espiritual.

L'alliberament dels ressentiments és la condició mínima per viure la pròpia existència com un bé, però també són necessàries altres condicions: cal esdevenir conscient del fet d'existir, sentir-se profundament estimat i practicar activament la receptivitat. Anem, però, a pams.

L'enveja és tan nociva espiritualment com el ressentiment, ens condueix a anhelar el que l'altre és i a malbaratar i ignorar els propis dons, els talents rebuts, la concreció de riquesa que hi ha en el propi ésser. Només qui és receptiu als propis dons, entén que el món és gratificant. Només qui se sent estimat per allò que és i no per allò que té o representa, viu la seva existència com a gratificant.

Desitgem un món en pau, però també un món on sigui gratificant néixer-hi, créixer-hi i morir. Això no depèn únicament del marc escènic, sinó també del tipus d'interaccions que hi tenen lloc. L'ésser humà, en la mesura en què és capaç d'estimar i de generar relacions de benvolença i de qualitat amb els seus semblants, té també la capacitat de fer del món un tot gratificant. De nosaltres depèn que els altres percebin la seva existència com a quelcom gratificant.

4. Conclusió

La transició cap a una ciutadania axiològicament responsable és absolutament necessària per enfortir la democràcia i les institucions democràtiques. L'educació en el lleure és un valuós àmbit on pot tenir lloc la transmissió dels valors expressats i fer possible la consolidació de la tendències aquí descrites.

Aquesta transició exigeix una nova cultura educativa, un enfortiment dels valors occidentals (llibertat, igualtat, fraternitat, emancipació, diàleg, pacte) que han donat com a resultat la societat oberta. Aquesta labor de transmissió, pròpia de les institucions educatives, la família i l'escola, i de les organitzacions educatives del lleure, ha de ser sostinguda i acompanyada per les institucions públiques i pels governs, més enllà dels canvis i les diferents ventades ideològiques. Hi ha molt en joc.